

03.05.2024

Maailm avaneb sulgudes

Mart Kangro kujundisüsteem on alati pigem keeruline: ta ei ulata publikule kohe abikätt, vaid nõuab kohati arrogantseltki koodi tundmist.

MADIS KOLK

Ekspeditsiooni „Inimese anatoomia“, autor ja lavastaja Mart Kangro, kunstnik Kristel Zimmer, heli- ja valguskunstnik Kalle Tikas, dramaturgiatoed Kristel Zimmer ja Kalle Tikas. Mängivad Marika Vaarik, Rasmus Kaljujärv, Jörgen Liik ja Katariina Tamm. Esietendus 30. III Sakala 3 teatrimaja kammersaalis.

Mart Kangro „Inimese anatoomia“ on mitmekihiline lavastus. Kangro kujundisüsteem on alati pigem keeruline: ta ei ulata publikule kohe abikätt, vaid nõuab kohati arrogantseltki koodi tundmist. Ta küll kasutab meelsasti isiklikku ainet ning püüab jätta muljet, et on lihtne maapoiss (nt „Ennemindevikus“, 2019), kuid selle sisse on enamasti poetatud mõni võti, mis hoiatab, et seda liiga üks ühele ei võetaks. See võti määrab tavaliselt terve registri, asetab tajuja ja teose vahele filtri, mis laseb loodud maailmal tervikuks ehituda.

Selles mõttes „Inimese anatoomia“ esmane vaatamismulje isegi üllatas: kas tõesti räägib küünik ja skeptik Kangro meile idamaiseid mõistujutte kuud osutavast sõrmest? Ruumipaigutus tõi meelde teisegi samalaadse tarkusetera elevanti katsuvatest pimedatest. Orientaalne kuukujund on lavastusse laenatud Ronald David Laingi kaudu ning nõnda soovitatakse lavastuse lõpus asetada väljend „Sõrm osutab kuud“ sulgudesse ning mõelda sellele, et kõik, mis on sulgudes, suhtub sellesse, mis ei ole sulgudes, samamoodi nagu sõrm kuusse.

Puust ja punaseks illustreeritakse vaatajate identiteet sulgudesse asetatud tajuja omaga (nad on ruumi seatud umbes nagu sead oma sulgudesse) ning nagu sellest veel vähe oleks, näidatakse lavastuse lõpus päripäeva kulgeva protsessiooni kaudu veel teleekraanilt Sakala 3 teatrimaja kammersaali tühjana, ilma sulgudeta: see on Tõde. Või *śūnyatā*, kui soovite. Me loome oma maailma tühjusest, asetades end sulgudesse ning pannes siis sulgude ette vastavalt vajadusele pluss- või miinusmärke. Inimestena täidame need sulud veel ka psühholoogiaga, et oma tühjust kuidagi täita ja ületada, sellega aga paratamatult endale probleeme juurde mõeldes.

Kuigi ma ei taha uskuda, et Kangro on lavastuses otseselt lähtunud Laingi arusaamadest, on ta antipsühhiaatrias leidnud kohase vahendi ja võtme inimese ontoloogilist põhja metatasandilt mõtestada. Jah, lõpplahendus tundus Kangro kohta kuidagi lihtne, esmapilgul isegi naiivne, kuid nagu tema lavastustes alati, ei olnud see n-ö sõnum, sest sõnum ise peitub protsessis, kuidas selleni jõutakse, pannes seeläbi sõnadega esitatud väidetes kahtlema.

„Inimese anatoomia“ on tekstikesksem kui on olnud enamik Kangro lavastusi. Koreograafilise struktuuriga nüüdisetenduskunstina on sõnal Kangro lavastuses alati oma koht ning ka „Inimese anatoomia“ paradokslev ja tautoloogiline stiil on lavastajale isikupärane, kuid seekordses lavastuses on mindud tekstiga justkui järgmisele abstraktsusastmele. Kangro ei lähtu sõnast, vaid sõna moodustab tema koreograafilisele karkassile omamoodi katte: sõna peegeldab tajusid, mis on eelnevalt pauside ja

rütmivaheldustega füüsilise maailma üles ehitanud, keelemängud on selle kohal justkui omamoodi tõlkevaste, umbes nagu subtiitrid. Aga mitte illustratiivselt ja täielikus sünkroonis.

Näiteks „Ennemineviku“ lapsepõlvemeenutused muutusid Eero Epneri dramaturgisule tõttu kohati sentimentaalseks, tehes lavastaja enda koreograafilise registri seda teravamalt tajutavaks: need n-ö psühholoogiasse libastumised osutavad pigem sellele, kuhu Kangro sattuda ei taha. Isegi isiklikke lugusid jutustades on tema ambitsioon ei vähem ega rohkem kui metatasandilt esitatud maailmamudel. Ta võib ju rääkida, kuidas väike inimene end selles mudelis tunneb, kuid nende tunnetega ta siiski otseselt ei tegele. Ta näitab olemist kui sellist.

Ka „Inimese anatoomia“ tekstiosa pakub lõksu- ja libastumiskohti, kus tahaks nagu sõnade külge klammerduda, otsida tundmatuserägastikus tuntult abi, kuid kui orientaalsete metafüüsika radadel jätkata, siis on see pigem *māyā* loor. Kuid tekstile on raske vastu seista. On tunda, kuidas ka lavastaja ise oma dramaturgiat naudib. Vahest rohkem kui Kangro lavastustes kunagi varem, on seekordne tekst dramaturgiline tervik. Ja seda ka publiku hulgas kuulama ja nautima hakates tahaks ju esmalt öelda, et ... olen seda juba kusagil kuulnud: Beckett, Kruusvall ... Võib-olla isegi kargema kujundina.

Ent Kangro taotleb metatasandit ka omaenda dramaturgilise keele suhtes. Erinevalt Beckettist või Kruusvallist, kellele keel on vahend omamoodi apofaatiliseks jumala(tuse)tõestuseks, on Kangrole keel ka eesmärk, nii meedium kui ka sõnum. Ta ei näita pelgalt inimese abitust oma soovide sõnastamisel, vaid ka keele piiratust. Omal kombel ta tühistab keele. Tema tautoloogilised mõttekeerud ei tee mitte lihtsalt inimest psühholoogiliselt väiksemaks, vaid ta valgustab läbi neidsamu sulge, kuhu inimene ennast maailmas asetab. Tema keel kombib keele enda piire. Kui jään kohati ilutsevatesse lausetesse liiga kinni, siis hakkam otsima psühholoogilisi alltekste ja tegevuslikke põhjendusi. Kuid koreograafilisest rütmide, pauside ja intensiivsuste maailmast lähtunud Kangro just neid ei pakugi, ta tahab osutada nende olemisele üksnes sulgudes, meie endi sulgudes.

Psühholoogilist teatrit vaadates tegeleme peaasjalikult inimese õigustamisega, väljavabandamisega. Ma ei vastanda seda siinkohal etenduskunsti mudelitega mingil hinnangulisel hea-halva skaalal. Mõlemat on vaja. Igapäevaelu mõttes psühholoogilist teatrit ilmselt isegi rohkem, muidu ei jääks me oma süükoorma all lihtsalt ellu. Vaadates kolm tundi järjest, kuidas Albee või Bergmani tegelased üksteist kiusavad, tekib lõpuks paratamatu enesekaitserefleks: see kõik tuleb suurest armastusest, hoolimisest, soovist mitte üksi olla. Oma sigadusi õigustades õpin ehk ka teistele nende sigadusi andestama. Kuigi Kangrole on „mälu“ oluline märksõna, ei lohista ta lavale kaasa elatud elu sleppi. Isegi ennemineviku vormi kasutades loob ta pigem seda eesti keeles olematut grammatilist tulevikku. Ta ei tühista keelt mitte eesmärgiga näidata keele piiratust suhtes „olemustega“, mida keel justkui väljendada ei suuda, vaid keel ongi maailmaloomise vahend: oskus olemusi sulgudesse panna on oskus maailma märgata ja enda jaoks tähendustega sisustada.

„Inimese anatoomia“ (fotol Marika Vaarik ja Jörgen Liik) esmane vaatamismulje isegi üllatas: kas tõesti räägib küünik ja skeptik Mart Kangro meile idamaiseid mõistujutte kuud osutavast sõrmest?

Kristel Zimmer

Kuulates „Inimese anatoomia“ dramaturgiat, uskusin hetkiti tõepoolest, et tegemist ongi inimese anatoomiaga, antipsühhiaatria vahenditega olmepsühholoogiast vabastatud posthumanistliku puhkusega inimesest kui sellisest. Koreograafiline dramaturgia, mida ei teinud füüsiliselt tajutavaks mitte ainult selle verbaalne ekvivalent, vaid ka kummastatud lavalised tegevused, aitas hoida lavastaja abstraktset sihti silme ees.

Ometi jäin kohati ka keele enda lõksu. Sõna mind alati sellest olmepsühholoogiast välja justkui ei lülitanud, mida tajusin tegevat lavastuse sõnadealuse ehitusmaterjali. Näitlejad olid kohati liiga lihast ja luust, nagu päriselt, päriselt-päriselt, sama realistlikud ja täisverelised nagu Vladimir ja Estragon. Kui Rasmus Kaljupää kõndis gravitatsiooni eirates mööda lavaserva, uskusin, et Kangro vaatab meid ülevalt, mudelina. Kui aga Marika Vaarik suunas lause „Tal peab midagi viga olema“ tummale televisoorile, sain aga justkui liiga suure realismidoosi. Ometi ei olnud see Vaariku viga, tema joonis oli terviklik ja läbitunnetatud.

Jäin mõtlema „Klounide hävitusretke“ peale, mis on ju selle nn abstraktse kujundi ülilm stiilinäide, mille aga Vaarik sisustas kohati väga olustikuliste intonatsioonidega. Kuid „Klounide“ vähene tekst võimaldas need intonatsioonid kohe sulgudesse asetada, koreograafiline pidepunkt oligi määrav. „Inimese anatoomias“ on Kangro läinud riskantset teed vabastada ka tekst tähendustest, kuid see on ülliraske ülesanne, sest seda on liiga palju, et ta end lõplikult vabastaks ja tühistaks: isegi kui etendaja seda suudab, ei lase vaataja sellel juhtuda.

Rasmus Kaljupää vabaneb suurest hulgast koledatest polosärkidest, mis tema keha katavad.

Kristel Zimmer

Arvan aga, et Kangro selline plaan oli, kas või võrreldes näiliselt sarnast näidenditeksti Laingi omaga. Laing tegeleb päris asjadega. Ta paneb küll kahtluse alla inimloomuse senised kriteeriumid, kuid iga oma tautoloogia ja paradoksiga lahendab ta mingit konkreetset võrrandit. Näiteks, millistel tingimustel on võimalik kedagi armastada. Kuu on olemas, ärme jää sõrme imetlema. Kangro näiks nagu öelda tahtvat, et

alles oma sõrmega me kuu loomegi. Või siis õigemini ei loo, asetame vaid sulgudesse.

Ometi ei tekitanud see ängi. Ka Beckett'i näidend ei pea seda tekitama, sest kui on, keda oodata, siis on ju lootust. Kangro asetab vaataja küll sulgudesse, kuid ma ei tundnud, et olen üks pimedatest elevandikatsujatest. Mul ei tekkinud tunnet, et ma ei taju, mis toimub teisel pool seina. Pigem sain mingi aimduse, et üle igapäevise isiklike sulgude ulatub mingi ühtsus. Solidaarsus? Singulaarsus? Lavastus mind küll psühholoogilisest taagast ei vabastanud, mida olin lootnud, kuid kinnitas, et ma ei ole maailmas üksi.

Kahju, et ERR keelas lavastuses oma uudiste arhiivi kasutada, sest lavastaja plaan näidata kodumaiseid telediktoreid hetk enne uudise lugemist tundus põnev võtte kausaalsusseoste lõhkumiseks. Äkki aga võimendanuks see just nimelt liigselt seda psühholoogilist olmetasandit, hakanuks mõjuma „naljakohana“, mida eespool pisut ette heidan. Ei õnnestunud seda efekti kogeda, küll sain aga kinnituse, et lavastaja on olnud ambitsioonikas ning loodud maailm saanud tundlik.